

знання: північноамериканських країн (США, Канада), західноєвропейських (Німеччина, Велика Британія, Франція, Фінляндія), східноазійських (Японія, Південна Корея) тощо. Прискореному формуванню міжнародних ринків знання – регіональних, глобального – загалом і національних зокрема сприяють сучасні електронні інформаційні та комунікаційні технології, які особливо широко нині використовують у мережі Інтернет. Проте використання Інтернет для розвитку даних ринків має не тільки позитивні наслідки, але й негативні, які не сприяють ефективній "роботі" ринку. З часом фундаментальні знання допоможуть створити такі базові і практичні технології, що спочатку обмежать його негативні впливи на ринок, а далі повністю позбавлять Інтернет можливості негативно впливати на розвиток і функціонування всіх структурних елементів ринку знання. У даному разі йдеться, за словами Фрідріха Гайєса, про інтелект людини, що діє й діятиме тільки в розумних межах – на користь людині й людству загалом. Власне такий живий, або природний, інтелект зможе, на нашу думку, удосконалити Інтернет в цьому напрямку.

Проведене дослідження ринку знання показує, що в його розвитку виявляються такі тенденції: 1) глобалізація ринку знання. Цьому сприяє мережа Інтернет та засоби масової комунікації; 2) публічність знання. Знання набувають публічного характеру і перетворюються на суспільне благо; 3) девальвація фундаментального знання і зростання інтересу до прикладного знання, здатного приносити тут і тепер разовий прибуток, а не постійний прибуток, але через певний часовий період; 4) багатоступенева опосередкованість зв'язку "виробник знання – кінцевий споживач знання"; 5) "бренди-зація знання". Особливо нині практично ніхто не замис-

люється над тим, хто, як і де створив знання – відсутнє персональне авторство.

Висновки. Повноцінний ринок знання дотепер ще не сформувався – як національний, так і глобальний. Даний ринок функціонує як квазіриниок знання. Щоправда, останній є динамічним явищем, закономірності якого слід фундаментально вивчати і насамперед для того, щоб в Україні сформувати повноцінний та ефективний працюючий ринок знання. Отже, ринок знання відкриває великі можливості й широкі перспективи перед економітеоретиками як дослідниками даного феномену постіндустріального суспільства та інтелектоміки.

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. – М., 1999.
2. Гевць В. Характер переходних процесів до економіки знань // Економіка України. – 2004. – №4, 5.
3. Декарт Р. Міркування про метод, щоб правильно спрямовувати свій розум і відшукувати істину в науках. – К., 2001.
4. Джеймс В. Прагматизм. – К., 1995.
5. Джеймс У. Воля к вере. – М., 1997.
6. Кант И. Критика чистого разума. – М., 1994.
7. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. – М., 2000.
8. Локк Дж. Опыт о человеческого разумении // Соч.: В 3 т. – М., 1985. – Т. 1.
9. Макаров В.Л. Экономика знаний: уроки для России // Пробл. экономики переходного общества / Отв. ред. В.М.Гевць, Д.С.Львов. – Запорожье. 2004.
10. Мусіна Л.О. Основні засади переходу до економіки знань: перспективи для України // Економіка і прогнозування. – 2003. – № 3.
11. Платон. Тезет // Соч.: В 4 т. – М., 1993. – Т. 2.
12. Пороховский А.А. Вектор экономического развития. – М., 2002.
13. Тапскотт Д. Электронно-цифровое общество. – К.; М., 1999.
14. Тоффлер Э. Метаморфозы власти. – М., 2001.
15. Фролова Н.Л. Инновационный процесс: потенциал рынка и государства (микроэкономика нововведений). – М., 2001.
16. Фролова Н.Л. Антитрестовская политика и развитие нововведений (опыт США) // США и Канада: экономика, политика и культура. – 2001. – № 8.
17. Чухно А.А. Постиндустриальная экономика: теория и практика та їх значення для України. – К., 2003.
18. Druker P.F. Post-Capitalist Society. – Oxford, 1993.
19. Quinn J.B. Intelligent Enterprise: A knowledge and Service Based Paradigm for Industry. – N.Y., 1992.

Надійшла до редколегії 11.10.04

Т.В. Гайдай, канд. екон. наук

КАТЕГОРІАЛЬНА ВИЗНАЧЕНІСТЬ ПОНЯТТЯ ІНСТИТУЦІЇ

Присвячено з'ясуванню теоретичного змісту категорії інституції на основі порівняльного аналізу її сучасних інтерпретацій представниками провідних течій інституційного напрямку.

The article is devoted to the explanation of the categorical theoretical contents of institution on the basis of its modern interpretations by the main institutional streams representatives.

В останні десятиріччя ХХ ст. і на сучасному етапі в світовій економічній теорії спостерігається хвиля піднесення та бурхливого розвитку інституціоналізму. В основі цього процесу лежать глибинні тенденції розвитку економічної науки, складні процеси взаємодії економічної ортодоксії (панівної теорії) та гетеродоксії (теоретичної альтернативи). Якщо перша традиційно представлена неокласичним напрямом та кейнсіансько-неокласичним синтезом, то друга – чисельними альтернативними теоретичними напрямами і течіями. Упродовж ХХ ст. пріоритетний статус у структурі економічної гетеродоксії стабільно належить інституційній теорії. Актуалізація її наукових здобутків в останні десятиріччя має під собою суттєве ґносеологічне підґрунтя. Йдеться про ознаки розчарування наукової спільноти в пізнавальних можливостях ортодоксального аналізу, скептицизм відносно ступеня теоретичної достовірності отриманих наукових результатів, поглиблення розриву між економічними знаннями та економічною реальністю. Головною більовою точкою в розвитку економічної науки сучасними впливовими західними економістами вважається дисбаланс між теорією та емпірією і в першу чергу схильність економістів-теоретиків замикатись у світі абстрактних моделей, їх небажання піддавати своїм ідеї серйозній емпіричній перевірці [1, с. 150].

Здійснення трансформаційних процесів у постсоціалістичних країнах, у свою чергу, також сприяло популяризації інституціоналізму. З одного боку, це значною мірою зумовлено критичним ставленням до наслідків механічного запозичення західної економічної ортодоксії (монетаризм, стратегія Вашингтонського консенсусу). З іншого боку – тим, що інституціоналізм є одним з найбільш методологічно продуктивних напрямів економічної теорії у дослідженні змісту, напрямів і механізму реалізації процесів системної суспільної трансформації. Це пояснюється його загальною орієнтацією на дослідження основ функціонування й розвитку економічних систем у широкому суспільному контексті, з врахуванням національно-історичних і соціокультурних факторів розвитку людини й суспільства. Така спрямованість інституційного аналізу надає йому більшої комплексності та багатомірності порівняно з іншими теоретичними напрямами. Саме це, на наш погляд, значною мірою зумовлює зростаючий і цілком закономірний науковий і практичний інтерес вітчизняних дослідників до творчого опанування методологічних засад сучасного інституціоналізму та їх застосування для дослідження проблем перехідної економіки України.

Разом з тим не можна не помітити, що одночасно складається певна кон'юнктура, поверхнева "мода" на інституційну проблематику. Це приводить до її числен-

ного, іноді формального тиражування у вітчизняній економічній літературі. При цьому, на жаль, далеко не рідкісні випадки, коли терміни "інституції", "інституційні чинники", "інституційні аспекти" досить активно вживаються лише як термінологічне забарвлення та засіб осучаснення тексту. До того ж часто це робиться зовсім не відповідно до реального економічного змісту цих понять. Останнє, на наш погляд, змушує дослідників звернутись до більш ретельного наукового обґрунтування економічного змісту категорії "інституція".

Мета даної статті полягає в розкритті аналітичного змісту категорії "інституція" як вагомий складової теоретичного арсеналу сучасної економічної науки. Основні дослідницькі завдання полягають у з'ясуванні теоретичного змісту категорії "інституція", порівняльному аналізі її сучасних інтерпретацій у контексті еволюції та структурної диференціації інституційного напрямку, критичному аналізу існуючих виявів термінологічної неузгодженості при вживанні даної категорії, демонстрації її аналітичних можливостей для аналізу трансформаційних процесів у перехідних економіках.

Уведення в науковий обіг категорії "інституція" пов'язане з формуванням інституційного напрямку економічної теорії на межі XIX–XX ст. Засновником раннього (традиційного) інституціоналізму став американський учений Торстейн Веблен (1857–1929), лідер соціально-психологічної (технократичної) течії даного напрямку. Його активна теоретична діяльність припадає на 1890–1929 рр. У 1898 р. побачила світ програмна стаття Т.Веблена "Чому економіка не є еволюційною наукою", з якої прийнято вести відлік теорії інституціоналізму. Далі виходять його основні засадничі інституційні праці: "Теорія бездіяльного класу" (1899), "Теорія підприємництва" (1904), "Трудовий інстинкт" (1914), "Привілейовані групи і стан промислової техніки" (1919), "Інженери та система цін" (1921), "Абсентеїстська власність" (1924). У них знайшли втілення базові методологічні та теоретичні підходи інституціоналізму, які надалі отримали розвиток у працях Джона Р.Коммонса (соціально-правова течія) та Уеслі К.Мітчелла (кон'юнктурно-статистична течія). У становленні нового напрямку в першій половині XX ст. також активну участь взяли американські вчені Адольф А.Берлі та Гардинер К.Мінз. Усіх їх прийнято відносити до раннього інституціоналізму швидше за усталеною традицією, оскільки властива даному напрямку теоретична аморфність завжди суттєво ускладнювала його структурування. Процес самоусвідомлення американськими вченими власної належності до інституціоналізму, як альтернативному класично-неокласичній ортодоксії науковому напрямку, розпочався в перші десятиріччя XX ст. Сама його назва – "інституціоналізм" укорінювалася в науковому обігу поступово. Початок цьому було покладено американським інституціоналістом Уолтоном Гамільтоном, який у 1918–1919 рр. відкрив на сторінках журналу "Американське економічне ревю" тривалу й масову дискусію про "інституційні підступи до економічної теорії".

Інституція – це центральна, базова категорія інституційного аналізу, яка й дала початок його назві. На жаль, у її використанні в російській, а згодом і в українській економічній літературі зустрічається низка типових виявів лінгвістичної та змістовної некоректності.

По-перше, з історико-економічних видань радянської доби в широку сучасну економічну літературу перекочувало штучне утворення двох термінів – інституції (звичаї, настанови) та інституту (зовнішнє, формалізоване втілення інституцій) [6, с. 454].

По-друге, має місце вживання в усіх відтинках значень одного універсального терміна – інститут. У росій-

ських перекладах та оригінальних економічних джерелах поширене вживання цього терміна як цілкового замінильника поняття інституції (як формальної, так і неформальної) [13; 14; 8]. В українські джерела він автоматично запозичений як калька з російської мови.

По-третє, нерідко зустрічається отождолення поняття інституту з поняттям організації.

Неприйнятність усіх цих підходів спробуємо обґрунтувати далі.

Перші наукові спроби категоріального визначення інституції належать самим засновникам інституційного напрямку. Чи не найпершою була теоретична інтерпретація інституції патріархом американського інституціоналізму Т.Вебленом у праці "Теорія бездіяльного класу". До речі, вона, на жаль, лишилась єдиною працею автора, перекладеною російською мовою. Оригінальна назва цього твору – "The Theory of the Leisure Class: An Economic Study of Institutions" – була перекладена в усіченому вигляді, внаслідок чого загубилась її важлива складова: "Економічне дослідження інституцій". Під інституціями (від латинського "institutio" – звичай) Веблен розумів комплекс звичних способів мислення стосовно відносин між людиною і суспільством, а також загальноприйняту поведінку. Веблен виходив з того, що "інституції – це результати процесів, що відбувались у минулому, вони пристосовані до обставин минулого і, таким чином, не є цілком відповідними вимогам теперішнього часу" [3, с. 202]. У більш пізніх працях він подібним чином трактував інституції, зокрема, як "усталені навички мислення, спільні для більшості людей" [17, с. 239].

У.Гамільтон, автор назви "інституціоналізм", у статті до "Енциклопедії суспільних наук" визначив категорію "інституція" як "вербальний символ, який описує низку суспільних звичаїв. Він означає переважаючий і стійкий спосіб мислення чи дії, відтворений у звичках груп чи звичаях народу. У звичайній мові – це інше слово для позначення "процедури", "загальної згоди" чи "домовленості"; книжною мовою – нрави, народні звичаї, рівно як і грошова економіка, класична освіта, фундаменталізм та демократія є "інституціями" [15, с. 84]. Світ звичаїв і звичок він вважав сплетенням інституцій.

Подальшу розробку методологічних основ інституціоналізму та дослідження інституційної проблематики здійснив Дж.Коммонс, автор фундаментальних праць з теорії інституціоналізму, таких як "Правові основи капіталізму" (1924), "Інституційна економічна теорія. Її місце в політичній економіці" (1934), "Економічна теорія колективних дій" (1950) та ін. Його внесок полягав в акцентуванні уваги на правовому аспекті інституційного середовища. Предметом дослідження стали колективні дії, взаємодія великих соціальних груп (корпорації, профспілок), правове врегулювання соціальних конфліктів, механізм досягнення суспільної угоди. Дослідження Коммонса містять теоретичне відтворення нового – *правового, юридичного аспекту реалізації інституцій*. В останній третині XX ст. він отримав розвиток у контррактній парадигмі неінституціоналізму. Правовий підхід Коммонса, на наш погляд, сприяв започаткуванню подальшого розрізнення в змісті категорії інституції як неформального, так і формального, правового аспектів.

Таким чином, ранні інституціоналісти, попри незначні відхилення у відтинках значень (визначень), під інституцією ("institution") переважно розуміють сукупність усталених звичаїв, традицій, способів мислення та поведінки індивідів, соціальних груп і суспільства в цілому. Це – вироблені попереднім соціальним розвитком і успадковані наступними його фазами усталені ментальні та поведінкові зразки, що регулюють, унормовують на звичаєвому та правовому рівні людську взаємодію.

Як зазначав М.Блауг, інституційна теорія має містити аналіз звичаїв, які викристалізувались у вигляді економічних інституцій [2, с. 657].

Слід звернути увагу на те, що і Веблен, і Гамільтон, і Коммонс, а також їх численні наступники вживали єдине, моністичне поняття "institution" – інституція. У Веблена йшлося про "економічне дослідження інституцій" ("An Economic Study of Institutions"), у Коммонса – про інституційну економічну теорію ("Institutional Economics"). Російською "institution" було перекладено як інститут і так переважно увійшло в обіг. Це можна сприйняти як варіант мовної адаптації терміна, що в такому сенсі, в принципі, не викликає заперечень. Тоді теоретично і термінологічно не обґрунтованим стає вживання паралельно з ним ще одного дублюючого терміна – "інституція". Це категоріальне подвоєння згодом було привнесено і в українські джерела, що породило штучну термінологічну неузгодженість. Незалежно від первинного економічного змісту, яке вкладалось у поняття інституції засновниками інституційної теорії, сучасні дослідники, особливо з числа тих, хто глибоко не обізнаний з її змістом, досить довільно оперує обома поняттями, причому часто на свій власний розсуд. Це, звісно, не прояснює суть досліджуваних ними "інституційних аспектів" та "інституційних проблем", а уводить від реального змісту. Через це, зокрема, склалась хибна практика досить довільного й часто взагалі некоректного вживання даного поняття.

Генезис раннього, традиційного інституціоналізму відбувався на межі XIX та XX ст. Є реальні підстави вважати, що цей процес синхронно відбувався в США та країнах Європи. В останні десятиріччя XIX – перші XX ст. в українській економічній думці також простежується формування інституційної спрямованості теоретичних досліджень (М.Бунге, Д.Піхно, М.Туган-Барановський, М.Соболев, В.Железнов, В.Левитський та ін.). Це значною мірою було зумовлено потужним теоретико-методологічним впливом німецької історичної школи. На жаль, повноцінний генезис вітчизняного інституційного напрямку був блокований подіями 1917 р. У цілому ж у першій третині XX ст. інституціоналізм перетворився на один з провідних напрямів світової економічної теорії. У США він фактично лишився домінуючим напрямом до 1940-х рр.

Відносно основних методологічних засад інституціоналізму (традиційного) відомий дослідник еволюції економічної теорії та методології М.Блауг зауважив, що, "намагаючись визначити суть "інституціоналізму", ми знаходимо три риси, що належать до галузі методології:

- незадоволеність високим рівнем абстракції, властивим неокласиці, і особливо статичним характером ортодоксальної теорії ціни;
- прагнення до інтеграції економічної теорії з іншими суспільними науками чи "віра у переваги міждисциплінарного підходу";
- незадоволення недостатньою емпіричністю класичної та неокласичної теорії, заклик до детальних кількісних досліджень" [2, с. 657].

Від часів свого виникнення інституціоналізм виходить з тієї фундаментальної передумови теоретичного аналізу, що економіка не обмежується ринком [9, с. 126]. Такий підхід безпосередньо позначився на суттєвому розширенні предметного поля теоретичного аналізу. На відміну від економічної ортодоксії, інституціоналізм активно виходить у площину міждисциплінарної взаємодії з іншими суспільними науками. Це зумовило включення у сферу дослідження більш широкого кола змінних, які не носять суто економічного характеру, але визначають реалізацію економічних процесів та економічного розвитку – соціальних, соціально-психологіч-

них, політичних, правових, історичних, етичних, етнічних, національно-культурних і т.п. Їх взаємодія розглядається інституційною теорією, по-перше, системно і комплексно, по-друге, у контексті складного еволюційного суспільного розвитку. Останній постає в структурі інституційного аналізу як внутрішньо складний та полідетермінований процес, що включає поєднання об'єктивних та ментальних чинників, загальноцивілізаційних закономірностей і національно-специфічних особливостей економічних систем.

Інституційний напрям у XX ст. пройшов тривалу теоретико-методологічну еволюцію. Унаслідок значної теоретико-методологічної диференціації його теперішня структура стала досить складною та розгалуженою. Основними течіями сучасного інституціоналізму є такі:

по-перше, *соціально-інституційна теорія* технологічних змін – постіндустріалізму, інформаційного суспільства (Дж.Гелбрейт, Д.Белл, А.Тоффлер та ін.);

по-друге, *традиційна* (ортодоксальна) *інституційна теорія* як еволюційне продовження та спадкоємний розвиток Вебленівської наукової традиції (Дж.Ходжсон, Е.Скрепанті);

по-третє, *неоінституціоналізм* з його власним структурним розгалуженням (Р.Коуз, Дж.Б'юкенен, Д.Норт, Р.Фогель, А.Алчіан, О.Вільямсон, М.Олсон та ін.). Його суть полягає в синтезі двох дослідницьких програм – неокласичної, із збереженням її жорсткого ядра та модифікацією захисного поясу, та інституційної [4; 5];

по-четверте, *новий інституціоналізм* – більш радикальна теоретична модифікація попередньої течії, яка відрізняється відомію елементів жорсткого ядра (Г.Саймон, Л.Тавено, О.Фавро, Р.Буайе).

Враховуючи наявність різних класифікаційних підходів до структурування інституційного напрямку, у розмежуванні двох останніх течій ми дотримуємось класифікації методолога неоінституціоналізму Т.Еггертсона та російського дослідника А.Олейніка [14, с. 19; 8, с. 29–31].

Попри широку внутрішню структурну диференціацію інституційної теорії базовим засадничим методологічним принципом, який зумовлює ознаки методологічної спорідненості всіх її течій, слід визнати використання інституційного методу, який базується на використанні *інституції* як головного аналітичного інструменту дослідження, базової складової аналітичних моделей основних течій інституційного напрямку. Теоретична інтерпретація цієї категорії суттєво еволюціонувала з часів засновників "старого" інституціоналізму. Між тим, існуючим підходам у визначенні даної категорії і раніше, і тепер, за визнанням самих представників інституціоналізму, бракує достатньої чіткості та однозначності, що ускладнює повне узгодження наявних поглядів. На це існує низка онтологічних та гносеологічних причин. До перших слід віднести множинність форм реалізації інституційної будови суспільства. Але більш суттєвим, на наш погляд, є другий комплекс гносеологічних причин, пов'язаний з традиційною теоретичною аморфністю інституційної дослідницької програми. Значною мірою цим зумовлене переважно консенсусне сприйняття представниками інституційного напрямку змісту інституції як об'єкта дослідження. Як правило, в працях, присвячених не проблемам інституційної методології, а окремим теоретичним проблемам функціонування й розвитку інституційної структури суспільства, автори цілком задовольняються попередньо сформованими зразками теоретичного розуміння інституцій. Тому більшість і не домагається додаткового відточення їх категоріальної чіткості. Достатньо типовим є той приклад, що О.Вільямсом, автор однієї з найбільш фундаментальних монографій даного напрямку – "Економічні

інституції капіталізму" (1985), взагалі не дає в ній власного визначення даного поняття, відсутнє воно і в розгалуженому предметному покажчику.

У цьому зв'язку Джефрі Ходжсон – автор сучасної фундаментальної праці з методології та теорії традиційного інституціоналізму, яка має красномовну назву "Економічна теорія та інституції: Маніфест сучасної інституційної економічної теорії" (1988) – визнає, що через двадцять років після початку роботи над нею, при більш пізньому критичному погляді на свою книгу він теж змушений визнати відсутність у ній адекватного визначення інституцій. Цю прогалину він надолужив лише в передмові до її останнього, російського, видання 2003 р., підкреслюючи, що проблема дефініції інституцій стала предметом тривалої теоретичної полеміки, і повна згода в цьому питанні ще не досягнута. В умовах сучасної популяризації інституційної проблематики дискусія значною мірою виходить за межі вузьких спеціалістів даної галузі. Саме тому особливу методологічну та теоретичну цінність має розгляд ґрунтовних підходів до визначення суті інституцій найбільш авторитетними представниками провідних течій інституційного напрямку. З огляду на це, зупинимось на деяких з них дещо детальніше.

Прикладом теоретичної інтерпретації інституцій є вже згадувана відома фундаментальна монографія лідера сучасного традиційного інституціоналізму Дж.Ходжсона "Економічна теорія та інституції ..." (1988). В її першому виданні автор дає (інституту – рос.) таке визначення інституції: "У даній книзі вона визначається як соціальна організація, яка через традицію, звичай чи правові обмеження формує довготривалі рутинізовані схеми поведінки" [13, с. 37]. Під рутину розуміється стійкість, інертність, малорухливість в історичному часі, постійна відтворюваність звичаїв, традицій та інших елементів неформального інституційного середовища. Цими їх якостями забезпечується генетична спадкоємність набутих історичного та національно-культурного розвитку людських спільнот. Саме завдяки цій довготривалості та рутинізованості, на думку автора, відкривається можливість практичного застосування даного поняття в теоретичних дослідженнях.

У передмові до останнього, російського, видання книги, написаній у 2003 р., Дж.Ходжсон критично висловившись щодо незадовільності попереднього визначення інституції, запропонував власне сучасне бачення змісту даної категорії. Учений зауважив, що попри те, що він сьогодні знову писати цей твір, у нього з'явилася б спокуса багато чого в ньому змінити, хоча загальна спрямованість аргументації залишилась би такою ж. Це насамперед стосується визначення поняття інституції. "Особисто я визначаю інституції в основному як *довговічні системи правил, що склалися та укорінилися, що надають структуру соціальним взаємодіям*. Коротше кажучи, інституції суть системи соціальних правил" [13, с. 11]. За Ходжсоном, у поняття інституцій включаються, по-перше, як норми поведінки та соціальні конвенції, так і, по-друге, юридичні та формальні правила.

Значний внесок у теоретичну розробку категорії "інституції" в структурі неінституціоналізму здійснив його провідний представник, засновник нової економічної історії, лауреат Нобелівської премії (1993), автор численних теоретичних досліджень у цій галузі Даглас Норт. Зміст його теоретико-методологічних новацій у даній проблемі загалом зводиться до такого. По-перше, у своїй відомій праці "Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки" (1990) Д.Норт визначає інституції як встановлені в суспільстві "правила гри" чи створені людиною обмежувальні рамки, які розглядаються окремо від індивідів та організацій. Вони органі-

зують взаємодію між людьми, зменшують економічну невизначеність за допомогою структурування повсякденного життя, а також передбачають систему механізмів, що забезпечує їх виконання [7, с. 12].

По-друге, Д.Норт обґрунтовує й послідовно дотримується розмежування інституцій (норм і правил гри) та організацій (учасників гри), які функціонують у сфері інституційних обмежень. Це більш пізній і зрілий підхід в інституційній теорії, оскільки раніше інколи траплялось змішування цих двох понять. Наприклад, інший представник неінституціоналізму – О.Вільямсом, виходячи з того, що інституції – "це основні політичні, соціальні, правові норми, які є базою для виробництва, обміну та споживання" [10, с. 31], пише при цьому у відомій праці "Економічні інституції капіталізму" (1985) таке: "Фірми, ринки та взаємні угоди є важливими інституціями" [11, с. 15]. На наш погляд, підхід Норта є більш виваженим, логічним і послідовним, а тому має рацію, оскільки дозволяє уникнути підміни понять "інституція" та "організація", що не несе жодного пізнавального навантаження. В інституційних працях останнього десятиріччя цей підхід отримав визнання й переважне поширення.

По-третє, Д.Норт також увів чітке структурування інституцій на неформальні та формальні. Під неформальними інституціями він розумів існуючі неофіційні, неправові обмеження. До них належать певні традиції, усталені звичаї, неписані кодекси поведінки, господарська етика, культурна спадщина та ментальні стереотипи. Формальні інституції, за Нортом, – це офіційні, правові обмеження, які є результатом надання правових рамок інституційним нормам суспільства, тобто їх юридичним закріпленням та відповідним організаційним втіленням.

Отже, узагальнення підходів, що містяться в працях "старих" і "нових" інституціоналістів, дозволяє зробити висновок, що під інституціями найчастіше розуміється сукупність пануючих неформальних (настанов, традицій, звичаїв) та формальних правил і норм (право), що утворюють певні рамкові обмеження функціонування відповідного типу економічної системи та її економічних суб'єктів. Інституційна структура економіки включає впорядкований набір інституцій, які формують рамки даної системи координації економічної діяльності, створюють моделі економічної поведінки господарюючих суб'єктів. Основу інституційної структури будь-якого типу становить сукупність неформальних і формальних інституцій.

Зважаючи на існування множинності методологічних підходів у рамках сучасного інституційного аналізу, слід зауважити, що його ключовий аналітичний інструмент – інституції – має значний дослідницький потенціал. Для демонстрації аналітичних можливостей застосування цієї категорії обмежимося таким актуальним аспектом, як розкриття інституційного змісту трансформаційних перетворень у перехідних економіках. Для успішної ринкової трансформації перехідних економік необхідно передусім чітке усвідомлення інституційної структури новостворюваної ринкової системи. Інституційний зміст ринкової трансформації полягає у формуванні нового ринкового середовища та адекватної інституційної системи, яка включає нові політико-правові конституційні норми, загальні законодавчі рамки ринку, систему контрактних відносин між ринковими суб'єктами, яка базується на свободі економічного вибору, ринковому ціноутворенні, конкурентних механізмах розподілу ресурсів.

Інституції визначають рамкові обмеження функціонування економічної системи. У ринковій економіці інституції визначають ті правила, за якими функціонують ринки та підприємницькі структури. Вони задають моделі економічної поведінки господарюючих суб'єктів, визначають основні передумови та суть ринкової гри. Інституційні

рамки регулюють доступ до законного використання рідких і цінних ресурсів, а також визначають принципи цього доступу. Для цього правила ринкової взаємодії мають бути єдині, загальнообов'язкові, прозорі, передбачувані, правовим чином закріплені та регламентовані, стабільні та довільно не змінювані. Вони мають поширюватись на всіх учасників ринкового процесу незалежно від форм власності та галузевої належності. Також суспільство повинно мати дієві форми контролю за їх дотриманням, механізми примусу (санкції) до цього.

Якість створюваної інституційної системи є вагомим чинником ринкового реформування перехідних економік, у тому числі і в Україні. *Стабільні та прозорі інституції* забезпечують нормальну роботу ринкових механізмів, вони важливі для успішної та результативної реалізації ринкової координації економічних процесів. *Слабке та невизначене інституційне середовище* гальмує спрацювання ринкових регуляторів, сприяє посиленню свавілля бюрократії, збільшує транзакційні та виробничі витрати бізнесу. Важливим суб'єктом інституційних перетворень у трансформаційній економіці виступає держава. Особливе призначення різних гілок державної влади в цьому контексті полягає в реалізації системи ринкоутворюючих заходів у всій багатоаспектності та різноплановості їх інституційного змісту: правового, організаційного, ідеологічного, соціального, виховного та ін. Держава має спрямовувати свою діяльність на укорінення базових засад ринкового устрою: конкуренції, економічних свобод, що забезпечують вільне підприємництво та вільне прийняття економічних рішень, чітко визначених прав власності та ефективного механізму їх захисту. Сучасна держава в ринковій системі має також гарантувати дотримання економічного правопорядку, забезпечення ефективних механізмів регулювання. Вона повинна виступати гарантом їх повноти, непорушності та необоротності.

Таким чином, аналіз генезису та еволюції інституційного напрямку дозволяє простежити динаміку катего-

ріального наповнення поняття "інституція" як основного аналітичного інструменту інституційних досліджень. Сучасні наукові інтерпретації економічного змісту даної категорії представниками різних течій інституційного напрямку попри певні розбіжності в дефініціях в цілому сходяться у спільному визначенні її змісту. За своїм економічним змістом категорія "інституція" охоплює сукупність неформальних (звичаєвих, неправових) та формальних (правових) норм і правил економічної взаємодії економічних суб'єктів і соціальних груп. Цим задаються відповідні рамкові обмеження реалізації економічних відносин і процесів. Ознакою даної категорії є її універсальність, тобто застосовність для економічного аналізу різних типів інституційних систем. Озброєння вітчизняної економічної теорії методологією та аналітичним інструментарієм сучасного інституційного аналізу здатне істотно збагатити та поглибити подальшу наукову розробку проблем перехідної економіки.

1. *Ананьин О.* Экономическая наука: как это делается и что получается? // *Вопр. экономики.* – 2004. – № 3. 2. *Блауг М.* Экономическая мысль в ретроспективе. – М., 1994. 3. *Веблен Т.* Теория праздного класса. – М., 1984. 4. *Гайдай Т.В.* Неинституциональная парадигма та аналіз ринкових трансформаційних процесів // *Вісн. Київ. ун-ту. Економіка.* – К.: 2002. – Вип. 58–59. 5. *Гайдай Т.В.* Неинституционализм та його аналітично-дослідницький потенціал // *Економіка України.* – 2003. – № 9. 6. *Напр.: Історія економічних учень: Підручник / За ред. Л.Я.Корнійчук, Н.О.Титаренко.* – К., 1999. 7. *Норт Д.* Институції, інституційна зміна та функціонування економіки. – К.: 2000. 8. *Олейник А.* Институциональная экономика. – М., 2000. 9. *Панорама экономической мысли конца XX столетия: В 2 т. /* Ред. Д.Гринзвуд, М.Блини, И.Стьюарт. – СПб., 2002. 10. *Уильямсон О.* Частная собственность и рынок капитала // *ЭКО.* – 1993. – № 6. 11. *Уильямсон Оливер Е.* Экономичні інституції капіталізму. – К., 2002. 12. *Хайек Ф.А.* Пагубная самонадеянность. – М., 1992. 13. *Ходжсон Дж.* Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории. – М.: 2003. 14. *Эггертссон Т.* Экономическое поведение и институты. – М., 2001. 15. *Hamilton W.* Institution. Encyclopedia of the social Sciences. – N.Y., 1932. – Vol. VIII. 16. *Norht D.* Structure and Change in Economic History. – N.Y., 1981. 17. *Veblen T.* The Place of Science in Modern Civilisation and Other Essays. – N.Y., 1919.

Надійшла до редколегії 12.10.04

С.В. Слухай, канд. екон. наук

ТРАНСФЕРТИ І КОНКУРЕНЦІЯ МІЖ СУБ'ЄКТАМИ МІЖУРАДОВИХ ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН

Проаналізовано явище конкуренції в секторі суспільного управління. Детально розглянуто вияви вертикальної і горизонтальної конкуренції, вплив ступеня конкуренції на розподіл видатків і доходів загалом і трансфертів зокрема. З'ясовано особливості конкуренції між урядами в Україні.

The phenomenon of competition in the sector of public administration is studied. The forms of vertical and horizontal competition, effect of competition intensity on the allocation of public expenditure and revenues, including state transfers are dealt in detail. The peculiarities of intergovernmental competition in Ukraine are revealed.

Проблема конкуренції посідає центральне місце в класичній і неокласичній економічній теорії. Їй відведено місце двигуна економіки, стану та процесу, завдяки якому досягається певний рівень суспільного добробуту. Філософи та політологи, починаючи з античної Греції, наводили низку аргументів на користь змагальності в державі, що знайшло своє довершення у *Federalist Papers* – збірці дискусій засновників американської держави. Проте з поширенням сфери економічного аналізу на державу стало зрозуміло, що тут вона відіграє не менш важливу роль. Особливого розвитку дослідження конкуренції набули у країнах з федеративним політичним устроєм, де одиниці сектору суспільного управління (ССУ) характеризуються значним ступенем політичної і фінансової автономії. Конкуренцію між одиницями сектору суспільного управління глибоко проаналізували такі відомі економісти, як Г.Готеллінг та Е.Даунз (недосконала конкуренція на територіальному

рівні влади), Ч.Тібу (розробив аналог ринку досконалої конкуренції для сектору суспільного управління), Дж.Бреннан та Дж.Б'юкенен (переродження конкуренції між органами влади на монополію), нарешті, А.Бретон, який присвятив дослідженню конкуренції цілу монографію, що дозволило отримати системне уявлення про сутність явища стосовно держави.

Незважаючи на здобутки теорії конкуренції в її проєкції на сектор суспільного виробництва, все ще залишаються наявними деякі білі плями, пов'язані, зокрема, з еволюцією системи суспільного управління в постсоціалістичних країнах і формуванням у них умов для появи конкуренції серед урядів.

Мета даної роботи – з'ясування причин існування явища конкуренції в секторі суспільного управління, факторів, що впливають на його вияви в постсоціалістичних країнах, і роль міжурядових трансфертів як об'єкта конкуренції між урядами.